

Joseph E. Stiglitz: *A globalizáció és visszásságai*

Első kiadás: Joseph E. Stiglitz: *Globalization and its Discontents*, New York: W.W. Norton, 2002

Magyar kiadás: Joseph E. Stiglitz: *A globalizáció és visszásságai*, Budapest: Napvilág Kiadó, 2003
(ford. Gavora Zsuzsanna és Orbán Gábor)

Az 1990-es években, amikor a rendszerváltás nyomán Magyarország a nyugati normákhoz próbálta igazítani politikai és gazdasági berendezkedését, az ún. washingtoni konszenzus doktrínája jelentette a világ gazdaságpolitikusi számára a legfőbb útmutatást. A tíz pontból álló receptcsomagot eredetileg John Williamson fogalmazta meg, bár valójában a "konszenzus" egy szélesebb csoport együttes elemzésének konklúziója volt, és a későbbiekben más, a Nemzetközi Valutaalap (IMF) körül sürgölődő közgazdászok is ennek népszerűsítőivé váltak.

A szakértői vélemények azonban már a kezdet kezdetén megoszlottak arról, hogy a piacok nemzetköziesedése és a nemzetgazdaságok liberalizációja pénzügypolitikai szigorral kombinálva – amit így együtt a washingtoni konszenzus szorgalmazott – jobb, élhetőbb gazdasági rendet eredményezett-e. Különösen éles viták zajlottak az átalakulást vezénylő intézmények, az IMF és a Világbank működéséről. A két washingtoni intézmény között nagyjából 1995 óta észrevehető nézetkülönbségek is kialakultak.

A kritikus irányzat vezéralakjává Joseph Stiglitz, a 2001-es év közgazdasági Nobel-díjának kitüntetettje emelkedett, akinek e tárgyban legfontosabb könyve 2002-ben jelent meg. A mű címében is jelzett témája a globalizáció, és az azt övező elégedetlenség. Stiglitz magát is az elégedetlenek közé sorolja, ami furcsának hat, ha ismerjük előéletét: a Stanford Egyetem professzoraként lett Bill Clinton elnök közgazdasági tanácsadója, majd a Világbank alelnökeként és vezető közgazdászaként dolgozott. A Világbanktól való távozása óta a New York-i Columbia Egyetemen (SIPA) tanít.

Stiglitz a John Maynard Keynes (1883-1946) nevével fémjelzett hagyományt követi: számára fontosabb a stabil gazdasági teljesítmény, a foglalkoztatás, az életszínvonal és a politikai demokrácia, mint a szabad piac vagy a „jó pénz”. Bizonyos feltételek mellett persze igaznak tartja, hogy az utóbbi kettő az előbbiek feltétele, de ha netán a két tényezőcsoport között konfliktus alakul ki, akkor az előbbieknek kell elsőbbséget adni az utóbbiak rovására. Stiglitz szerint márpedig az elmúlt húsz évben, de főként a XX. század utolsó évtizedében a világ visszatért a Keynes előtti ortodoxiához, és a szabad piacok mindenáron történő erőltetése komoly gazdasági, szociális és politikai károkkal járt.

Stiglitz a globalizációt mint a világgazdaság fokozódó integrációját önmagában nem veti el, de keményen bírálja azt az irányt, amely felé a nemzetközi gazdasági folyamatokat meghatározó erők az eseményeket terelték két évtizeden át. A washingtoni konszenzus merev és a helyi viszonyokat figyelmen kívül hagyó alkalmazásából származtak a bajok a '90-es években. Ezek közül is főleg azokkal az esetekkel foglalkozik, amelyekkel a maga világbanki tevékenysége során az évtized második felében találkozott.

Röviden, és talán nem túlozva úgy foglalhatjuk össze mondanivalóját, hogy a neoliberális globalizáció fő aktoraként működő IMF gyakorlatilag mindent elrontott, ami a keze ügyébe került. Vonatkozik ez a kelet-ázsiai válságokra, Oroszország átalakulására és pénzügyi összeomlására, de Argentínára és más hasonló esetekre is. A bajok fő forrása a monetarista dogmákhoz való ragaszkodás, az intézmények közgazdasági jelentőségének figyelmen kívül hagyása, illetőleg az IMF vezető köreit átlengő politikai manipuláció, amely annak ellenére érvényesült, hogy a Valutaalap elvileg a legjobb egyetemek legjobb diákjai közül válogatja szakembereit (bár a szerző ezt is kétségbe vonja másutt).

Fontos hangsúlyozni, hogy Stiglitz nem hivatali korszakának lezárulása után kezdett el másképp gondolkodni, mint a közgazdasági főáram. James Wolfensohn elnökkel együtt úgy látott hozzá a világbanki munkához 1997-ben, hogy az érdemi változások szükségességében mindketten egyetértettek. Wolfensohn a politikai és társadalmi kapcsolatok megújítását menedzselte, Stiglitz a gazdaságpolitikai tartalomét. Ennek filozófiáját foglalta össze 1998-ban az ún. poszt-washingtoni konszenzus koncepciójában. Könyvében azt mutatja be, hogy az elmúlt évtized nagy válságai a korábbi konszenzuson való túllépést, az új megoldások keresését igazolják.

Stiglitz tehát két dolgot állít: a washingtoni konszenzust követve végrehajtott reformok a világgazdaságot (és főleg annak félperifériáját) válságokra hajlamosabbá és kevésbé fejlődőképessé tették; illetve amikor a pénzügyi válságok bekövetkeztek, az IMF elhibázott kezelési módokat kényszerített az érintett országokra, ami helyzetüket inkább súlyosbította. Mindezt a könyvben azoknak az eseteknek a bemutatásával igazolja, amelyekkel világbanki alelnökként dolga volt.

Stiglitz nem foglalkozik külön fejezetben az európai integrációval, de nem egy észrevételt tesz az Unióval kapcsolatban, és különösképpen a Gazdasági és Monetáris Unió (EMU) koncepcióját illetően. Úgy látja, hogy Európa rosszul döntött, amikor az újonnan felállított Európai Központi Bankot nem az amerikai Federal Reserve (a szövetségi jegybank), hanem a német Bundesbank mintájára hozta létre. Az utóbbi ugyanis kizárólag az infláció elleni küzdelmet tekintette célnak, míg a Fed egyenrangú feladatként kezeli a gazdasági növekedés és a foglalkoztatás előmozdítását is. Az EMU e korai kritikái időtállóak; a

meghaladandó maastrichti rendszernek és a belőle fakadó hibás döntéseknek (Krugman, Sachs, Eichengreen mellett) Stiglitz az egyik vezető kritikusa.

Magyar szempontból ugyanakkor érdekesség, hogy többet foglalkozik a 2002-es könyvben a kelet-európai átalakulással, mint a nyugat-európaival. Stiglitz leginkább azt kifogásolja az oroszországi (és tágabb értelemben a kelet-európai) privatizációban, hogy azt lóhalálában, a "minél gyorsabb, annál jobb" elve alapján hajtották végre. Ez pedig nem azt eredményezte, hogy a termelői vagyoni hatékonyabban kezdjen működni – elsősorban a korrupciót, a kormánykörökhöz közel állók gyarapodását segítette. Különösen rossznak tekinti azt a megoldást, amikor az állami cégek újonnan létesített magánbankoktól vettek fel hiteleket, s miután azokat nem tudták (valami rejtélyes oknál fogva) törleszteni, részvényeik a bank tulajdonába mentek át.

Ezeket a korrupt privatizációs formákat csak azért nem nevezi Stiglitz vadnyugatiaknak, mert amikor az Egyesült Államok korai tőkésai (az ún. rablóbárók) nagy vagyonaikra szert tettek, az amerikai gazdaság is velük együtt gyarapodott. Az orosz nómenklátúra-burzsoázia megszületése ezzel ellentétben nem az ország virágzásával, hanem elszegényedésével esett egybe. Bár a magyar gazdaság hanyatlása a '90-es évek első felében nem volt az oroszhoz mérhető, elmondható, hogy a privatizáció folyamata nálunk is visszaélésekkel, utólag már nehezen feltárható csalásokkal volt megterhelve.

Ami tehát általában az átalakulásokat illeti, Stiglitz a fokozatosság híve, és nézetét elsősorban nem is a kisebb kelet-közép-európai államok összevetésében, hanem Kína és Oroszország összehasonlításában látja igazoltnak. Az orosz kudarc pedig szorosan összefügg azzal, ahogyan az IMF más földrészeken is a helyi viszonyokra való tekintet nélkül, csakis a nyugati hitelezők érdekét szem előtt tartva osztogatta gazdaságpolitikai tanácsait. Ha pedig azokat önként nem fogadták el, gyakran megtalálta az eszközét annak, hogy a végrehajtást kikényszerítse.

Míg a nyolcvanas években az volt a fő probléma az IMF-fel, hogy terápiái túl nagy költségek árán vezethettek csak stabilizációhoz, a kilencvenes években már a stabilitás megvalósulása is kérdésessé vált. A könyvben nem egy példát találunk arra is, hogy az IMF-et esetleg visszautasító országok saját elgondolásukat követve jobb eredményeket tudtak elérni (így például azok, akik a tőkeáramlás részleges és átmeneti korlátozásához folyamodtak).

Az IMF és a Világbank válságmenedzselő tevékenységét a neokonzervatív fordulattól fogva igen komoly szakmai vita kísérte, olyan kritikusokkal, mint Carlos Diaz-Alejandro vagy Frances Stewart, John Weeks és Lance Taylor, majd Jan Kregel és még sokan mások. Elméleti szempontból Stiglitz könyve nem sok

újdonstágot tartalmaz. Jelentősége abban áll, hogy bennfentes információival és közvetlenségével hitelesíti a két washingtoni intézménnyel összefüggő bírálatok nagy részét. Megjelenésekor azért is válhatott bestsellerré, mert az ezredforduló időszakában egymást érték a nemzetköziesedő civil társadalom demonstrációi az IMF, a WTO és általában a neoliberális globalizáció ellen.

Bírálata miatt Stiglitz-et egy ideig elsőszámú közellenségnek tekintették az IMF köreiben, de az idő őt igazolta: az eltelt másfél évtizedben sok ország profitált abból, hogy Stiglitz és kollégái változtattak a korábbi fejlesztéspolitikán, majd pedig a 2007 utáni pénzügyi válság ékesen igazolta érveit (különösképpen a pénzügyi szabályozás megerősítésének szükségességével kapcsolatban). Mindez csak módjával befolyásolta a Stiglitz magyarországi recepcióját: mivel hazánk a neoliberális átmenet egyik éltanulója volt a szerző könyveinek megjelenése idején, korántsem fogadta őket osztatlan lelkesedés. Fő műve azonban megkerülhetetlennek bizonyult: vitát kezdeményezett róla az *Élet és Irodalom*, és előadója volt a 2004-ben rendezett Haladó Kormányzás konferenciának Budapesten, amellyel egyidőben rendezte a könyv bemutatóját a Nemzetközi Bankárképző.

A globalizáció-könyv után a Napvilág Kiadó megjelentette a '90-es évek gazdaságpolitikájáról írott Stiglitz-könyvet is (*A viharos kilencvenes évek - A világ eddigi legprosperálóbb tíz évének új története*, 2005). A szerző azóta két fontos könyvet jelentetett meg az gazdasági egyenlőtlenségekről is (*The Price of Inequality*, 2013; *The Great Divide*, 2015). Tagja lett az Európai Parlament szociáldemokrata frakciója által működtetett *Progressive Economy* folyóirat tudományos tanácsának, résztvevője az aktuális európai gazdaságpolitikai vitáknak (2016-ban kritikus összegző kötetet adott ki az euróval kapcsolatos veszélyekről, 2019-ben pedig az európai gazdasági kormányzás szabályainak újragondolásáról).

Magyarországon olvasva – és újraolvasva – Stiglitz könyvét segítséget kapunk a globalizáció és a rendszerváltás egymással összefonódó folyamatának megértéséhez. Bár közel két évtizede íródott, ma is fontos szellemi táplálék mindazoknak, akik nemzetközi intézményekben dolgoznak, nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal foglalkoznak, vagy éppen erre készülnek. Mivel mai problémáink egy jelentős része valóban a viharos-zavaros '90-es évekre nyúlik vissza, e korszak kritikus elemzése ma is kiindulópontja a progresszív gazdasági gondolkodás és politika alakításának.

Andor László